

О. Сылка, канд. ист. наук, доц.
 Национальный университет пищевых технологий, Киев, Украина,
 Л. Синявская, канд. ист. наук
 Черкасский национальный университет им. Б. Хмельницкого, Черкасы, Украина

"ИНТЕЛЛИГЕНТНЫЙ КОБЗАРЬ" МИХАИЛ ЗЛОБИНЕЦ: ЖИЗНЬ В СОВЕТСКИХ РЕАЛИЯХ

В статье изучается жизненный путь уроженца Золотоношны, выпускника Киевского университета, кобзаря, учителя, общественно-культурного деятеля, истинного украинца Михаила Александровича Злобинца. В центре внимания авторов обстоятельства его арестов органами ОГПУ в конце 20-х гг. XX в.

Ключевые слова: украинская интеллигенция, политические репрессии, г. Золотоноша.

O. Sylka, PhD History of Science, docent
 National university of food technologies, Kyiv, Ukraine,
 L. Syniavska, PhD History of Science, associate professor
 Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasky, Cherkasy, Ukraine

"INTELLIGENT KOBZAR" MYCHAEL ZLOBYNETS: LIFE IN SOVIET REALITY

The article deals with the life path of native of Zolotonosha region, graduate of Kyiv University, poet, teacher, social and cultural figure, conscious Ukrainian Mikhail Alexandrovich Zlobynets. The authors focus on the circumstances of his arrest by the NKVD USSR in the late 20's of the XX century.

Key words: Ukrainian intelligentsia, political repression, Zolotonosha.

УДК 930.2'06(1-4)

С. Стельмах, д-р ист. наук, проф.,
 С. Котова, студ. магістратури

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

"ІСТОРИЧНА КУЛЬТУРА" В СУЧАСНИХ ЗАРУБІЖНИХ ТА ВІТЧИЗНЯНОМУ ІСТОРІОГРАФІЧНИХ ДИСКУРСАХ

У статті розглядаються генеза та зміст "історичної культури" як наукового поняття. У контексті сучасних теоретичних підходів встановлюється кореляція між "культурою історичної пам'яті", засобом політичної інструменталізації знання про минуле в сучасному суспільстві та естетичною презентацією минулого через особливі способи символізації.

Ключові слова: історична культура, історична пам'ять, сучасна зарубіжна історіографія, сучасна вітчизняна історіографія, історія та теорія історіографії.

В останні десятиліття теоретичні дебати в історіографії змістилися з поля епістемологічних проблем на публічний вимір історичної практики. Не в останню чергу це зумовлено зверненням до "історичної пам'яті" у травматичному для європейського суспільства XX ст. Загальна "меморалізація" пам'яті з легкої подачі французького історика П. Нора спричинила не тільки "бум пам'яті" (*memory boom*), який відображає загальне бажання повернути собі минуле як невід'ємну частину сучасного і переосмислити його в якості важливого аспекту історичної свідомості, але й сформувала новий напрям історичної науки – "історія культури пам'яті" [1, с. 601-602]. І якщо до цього публічне використання історії залишалося на периферії дослідницької практики професійної історіографії, то віднині історики змушені не лише досліджувати минуле, але й змістити увагу з питання "Що відбулося в минулому" на питання "Що відбувається в нашому сучасному завдяки минулому?". Це знаменує перехід від історії, котра відслідковує сліди минулого, до історичної культури, "яка дозволяє спостерігати, як саме минуле продовжує жити в сучасному, як воно пов'язане з нашим життям, нашими рішеннями та нашими орієнтирами на майбутнє" [2]. Однак саме поняття "історична культура", яке поступово завоює своє місце в науковому лексиконі вітчизняних істориків, часто набуває різного змісту і призводить до понятійної плутанини. В межах даної статті ми зробимо спробу розглянути різні тлумачення цього поняття в зарубіжній та вітчизняній історіографічних рефлексіях.

Британські історики Е. Гобсбаум та Т. Рейнджер розробили в 1983 р. модерністську історичну концепцію "*Invention of tradition*", в якій запропонували застосовувати термін "винахід традицій" для позначення методів та правил культивування цінностей модерновим наці-

ям, з утвердженням нової культури, через орієнтирний зв'язок з минулим [3, с. 1]. Історія мала відродити, переформувати та використати традиції з метою, яку вона раніше не передбачала, – легітимізувати інституції, вирішити належність до спільноти та соціалізувати, прищепивши певні цінності [4, с. 8].

Німецький дослідник Я. Ассман "зістарює" проблематику пам'яті та розширює поняття "комунікації" у сфері історичних досліджень. Вчений пропонує термін "коннективна структура культури", яка в двох вимірах – соціальному та часовому – поєднує спадоди, ідентичність і культурну спадкоємність [5, с. 15].

В останній третині XX ст. відбулося переосмислення форм і способів присутності історії в європейській культурній та політичній свідомості. Уявлення про характер і структуру історичного усвідомлення народів модифікувалися від соціально-філософської категорії до професійної історіографії. Поняття "історична культура", на відміну від всеохоплюючої історичної свідомості, зацентрувала увагу на інституціональному та рефлексивному аспекті, який культивував уявлення про минуле.

Вперше термін "історична культура" вжив французький історик Б. Гене 1980 р. у своїй праці "Історія та історична культура Середньовічного заходу", не даючи йому чіткого визначення, лише підкресливши роль історичних аргументів, якими користувалася влада для виправдання своїх дій та підкорення людей через наукову пропаганду [6, с. 377-378]. Як підкреслює Б. Гене: "Соціальна група, політичне суспільство, цивілізація визначаються насамперед їх пам'яттю, тобто їх історією, але не тією історією, яка була у них насправді, а тією, яку сотворили їм історики... Мене цікавить історик, але ще більше його читачі; історична праця, але ще більше її успіх; історія, але ще більше історична культура" [6,

с. 19]. Він прагнув уточнити "в якому вигляді, в який час і в якому місці могла проявлятися історична культура істориків та історична культура решти людей", розмежовуючи таким чином "історію істориків" та "історію інших" [6, с. 343-372].

Остаточно в науковий обіг термін "історична культура" ввів Й. Рюзен 1994 р. в праці "Що таке історична культура? На шляху до нового історичного мислення", вказавши на абстрактність даної дефініції [7, с. 110]. Згідно з Й. Рюзеном: "історична культура – це вироблена історичною свідомістю історична пам'ять, яка наповнює часове орієнтування життєвої практики визначенням напрямів діяльності і розумінням себе суб'єктами" [7, с. 123]. "Історична культура" контекстуальна та "належить" актуальному теперішньому часу, висловлюючи культурну пам'ять сучасного суспільства, забезпечує його членам можливість темпоральної орієнтації та колективної самоідентифікації. Вона має естетичну, політичну й когнітивну складові, які складно між собою взаємодіють. Отже в іншій концептуалізації "історична культура" виступала як артикуляція історичної свідомості суспільства, з вказівкою на те, що вона співвідноситься не тільки зі свідомістю, але також містить "інші форми історичної пам'яті", які відносяться "до минулих часів", тобто до всіх випадків "присутності" минулого в повсякденному житті сучасного суспільства. Цієї ж концепції притримується англійський історик П. Фаулер, який у праці "Минуле в сучасному суспільстві" (1992 р.) зауважує, що в "історичній культурі" відбиваються та з'єднуються минуле, сьогодення, пам'ять та "давня", "середня", "нешодавня" історія [8, с. 6].

На думку В. Канстайнера, поняття "історична культура" не можна розглядати як сталу систему, що презентує минуле. У статті "Пошук сенсу в пам'яті: методологічна критика дослідження колективної пам'яті" доводиться важливість соціальних дебатів про минуле, адже вони сприяють самоусвідомленню людини в сьогоденні та проєктують майбутнє. "Історична культура", за В. Канстайнером, постає у значенні динамічного процесу соціального діалогу, за допомогою якого поширюється інтерпретація минулого через комунікативну дію [9, с. 179-197].

Загалом поняття "історична культура" ототожнюється з "будівництвом" минулого на академічному рівні професійними істориками та на аматорському рівні через засоби масової інформації, які вимальовують суспільству "образ минулого". "Різноманітні стратегії наукових досліджень, мистецьких форм, політичної боротьби за владу, шкільне й позашкільне виховання, організація вільного часу та інші процедури суспільної історичної пам'яті висвітлюються під таким кутом зору, що це все можна досягнути як вияв однієї ментальної сили" [7, с. 112-113]. Такої ж думки дотримується і австралійська дослідниця Т. Морріс-Судзукі, автор праці "Минуле в нас: ЗМІ, пам'ять, історія" (2005 р.) [10, с. 279]. На її думку, історичні романи; фільми; телесеріали; популярні історичні та культурологічні журнали; шкільні підручники; виставки з історичної тематики; суспільні заходи, що проводяться державними установами; історичні клуби, асоціації та товариства; тематичні парки – справляють безпосередній вплив на створення, розповсюдження та сприйняття уявлень про минуле.

Американський дослідник Р. Розенстоун в статті "Історичний фільм як реальна історія" наголошує на тому, що в сучасних умовах технологічних та інноваційних змін фільм має доповнити класичну "текстову" історіографію [11, с. 22].

Англо-канадський історик Д. Вульф у своїй праці "Соціальна циркуляція минулого: англійська історична

культура, 1500-1730" подає власне бачення цього феномену: "Історична культура складається зі звичних способів мислення, мов і засобів комунікації, моделей соціальної згоди, які включають елітарні і народні, наративні і ненаративні типи дискурсу. Вона проявляється в текстах та в загальноприйнятій формі поведінки – наприклад, у способі вирішення конфліктів через посилення до визнаного історичного зразка, такого як "стародавність". Характерні риси історичної культури визначаються матеріальними і соціальними умовами, а також випадковими обставинами, які зумовлюють манеру думати, читати, писати і говорити про минуле. Понад все, уявлення про минуле у будь-якої історичної культури є не просто абстрактними ідеями, зафіксованими для блага наступних поколінь. Швидше, вони є частиною ментального і вербального фонду того суспільства, яке використовує їх, пускаючи в обіг серед сучасників за допомогою усного мовлення, письма та інших засобів комунікації" [12, с. 9-10].

В іншій праці Д. Вульф відзначає зсув дослідницької перспективи і рішуче виходить у своєму аналізі історичної культури за рамки історичних текстів, підкреслюючи її комунікативну природу: "тепер для адекватного розуміння того, що стоїть за висловлюваннями про минуле, недостатньо дізнатися світогляд історика, його картину світу, чи джерела, які він читав. Необхідно розглядати будь-яке подібне висловлювання як триваючу серію комунікацій між автором і наступними поколіннями читачів, як частину матриці, яка також включає загальні соціально-політичні умови (цензуру, патронат, спорідненість, ідеологію) і економічні обставини (такі як добробут читаючої публіки в контексті мінливої культури споживання) – не кажучи вже про явні особливості стилю. Потрібен такий підхід, який би скинув історіографію з її олімпійської вершини і привів на схили і в долини інтелектуальної, культурної та соціальної історії" [13, с. 55-56]. За Д. Вульфом, "історична культура" виступає як частина ментального й вербального фонду суспільства, будучи водночас мовою й засобом комунікації й моделлю соціальної згоди.

Таким чином, в англійській науковій літературі поняття "історична культура" формується в руслі осмислення проблематики культурно-історичної спадщини. Часто її сприймають в рамках публічної або усної історії. З 1965 р. спочатку у США, а згодом в ряді країн Європи з'явився навіть специфічний виховний напрям – "*Heritage Education Funds Inc. (Heritage)*", що можна перекласти як "виховання спадщиною". У його рамках забезпечуються значно більш широкі можливості порівняно зі стандартним навчальним процесом для створення дохідливих, емоційно насичених образів подій чи епохи [14]. Зрозуміло, що розмиті рамки та вибірковий підхід розширюють можливості для морально-політичного тиску й маніпулювання національною свідомістю.

Натомість у російському науковому просторі поняття "історична культура" розвивається головним чином в рамках інтелектуальної історії та в руслі політичної інструменталізації знання про минуле в сучасному суспільстві. На думку Л.П. Рєпіної, комплексне дослідження цілісного феномену "історичної культури" має спиратися на новий підхід, в основу якого покладено синтез соціокультурної та інтелектуальної історії, що передбачає аналіз явищ інтелектуальної сфери в широкому контексті соціального досвіду, історичної ментальності та загальних процесів духовного життя суспільства, що включає теоретичну, ідеологічну та буденну свідомість [15, с. 9].

Інша російська дослідниця О.О. Нуттунен розглядає "історичну культуру" в соціокультурному вимірі. На її думку, це поняття варто розуміти не просто як переда-

вання історичних знань, а як формування внутрішньої культури сприйняття та розуміння цих знань суспільством, як істинну інтелігентність. Дослідниця подає своє визначення цьому терміну: "Історична культура – це сума адекватних, правильних уявлень про минуле, що є основою сучасної соціокультурної діяльності" та виділяє наступні її етапи: когнітивний, емоційно-образний, ціннісно-мотиваційний, комунікативний [16, с. 41].

На думку російського вченого В.О. Тишкова, однією з рис нової історичної культури стає її інструменталізація, тобто можливість маніпулювати минулим в сучасних цілях, та засіб легітимації влади, існуючого порядку, або ж претензій на його зміну чи скасування [17, с. 16-17]. Дослідник вважає, що кожне покоління людей створює свою версію історії, більшою мірою відповідну до нагальних питань і проблем. "Історія – це не просто "писати, як було" (згідно з Н.Я. Данилевським), – зазначає В.О. Тишков, – а й писання з певною метою. Свого часу французький антрополог К. Леві-Стросс сказав, що "історія ніколи не є просто історією чогось, але завжди історія для чогось" [17, с. 15]. В.О. Тишков прагне розмежувати взаємодію історії та політики.

В сучасній українській історіографії розробкою питання "історична культура" займається Л.П. Нагорна. У монографії "Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал" [18] дослідниця вводить у вітчизняну практику категорію "історична культура", тобто фактор формування "образу минулого" у процесі взаємодії професійного історичного знання й колективної пам'яті соціумів. Л.П. Нагорна представляє поняття "історична культура" через системне поєднання принципів артикулювання, інтерпретування, репрезентації минулого як новітній концепт раціональності в історичному пізнанні, як вдалу знахідку в системі категоріальної операціоналізації наукових понять. Аналізуючи механізми циркуляції історичних ідей, які, будучи засвоєними суспільством, перетворюються на частину його ментального й вербального фонду й мотиваційний стимул, дослідниця пропонує можливості використання модусів історичної культури в системі викладання та громадянської освіти.

На думку Л.П. Нагорної, поняття "історична культура" доцільно розглядати як відображення рівня історичної свідомості соціуму та як її вербальну артикуляцію. Хоча на побутовому рівні воно дістає більш широке застосування, включаючи увесь комплекс відносин за лінією "історія – суспільство – знання" [19, с. 274]. Л.П. Нагорна наголошує: "історія історичної культури – це насамперед історія історичного пізнання, створення образів минулого й "ідей історії", що задають інтерпретаційні моделі і виступають як потужний чинник особистісної й групової ідентичності, суспільно-політичних розмежувань та ідеологічної боротьби. Вона включає й спеціальне дослідження проблем пам'яті (способів виробництва, зберігання, передачі історичної інформації й маніпулювання нею), а також дослідження впливу історичної науки на процес формування історичної свідомості" [19, с. 275]. Згідно з уявленнями дослідниці, "історична культура" покликана створювати в суспільстві адекватне уявлення про динаміку взаємодії традицій та інновацій, співвідношення ідей "збереження спадщини" й новітніх епістемологічних підходів. Її важливим завданням є узгодження "образів минулого", які зафіксовані в історичній пам'яті різних етнічних і соціальних груп, з тими параметрами оцінювання, які пропонує сучасна історична думка.

Відтак "історична культура" не обмежується виключно аналізом історичної літератури, тому, на відміну від історіографії, розширює поле дослідження. Поняття "історична культура" охоплює різноманітні стосунки між

професійною історіографією і більш широкою сферою суспільних уявлень про історію в різні епохи та періоди. Характер цих взаємодій не варто розглядати як спрямований процес еволюції свідомості від загальної до наукової академізації і критичного перегляду масових або повсякденних уявлень про минуле. Якщо поняття "культура" ілюструє те, яким чином суспільство сприймає реальність, то "історична культура" показує, як суспільство ставиться до свого минулого. Неможливо точно реконструювати те, що відбувалося насправді. Над змалюванням "образу минулого" працюють різні "соціальні агенти". Історичне знання кожної людини, таким чином, створюється соціальною та комунікативною системами інтерпретації, об'єктивації та інструменталізації минулого. "Образ історії" характеризує змістовну сторону процесу бачення історії, "історична свідомість" – внутрішню установку в ставленні до історії, критерії відбору її змісту та міри затребуваності історичного знання [20, с. 470].

Попри численні розбіжності в розумінні "історичної культури", які спостерігаються в сучасній історіографії, можна вважати усталеним тлумачення цього феномену з трьох висхідних позицій: 1) "Історична культура" як синонім до "культури історичної пам'яті" в руслі осмислення проблематики культурно-історичної спадщини народів; 2) "історична культура" як засіб політичної інструменталізації знання про минуле в сучасному суспільстві; 3) "історична культура" як естетична презентація минулого через особливі способи символізації. Перший та третій виміри найбільше розповсюджені в сучасній німецькій, британській, французькій, канадській, австралійській історичній науці; другий – в російській та американській. В останніх двох країнах історики занепокоєні неоднозначними наслідками активного "вторгнення" сучасності в історіографічний процес та розширення кола учасників процесу історичної репрезентації. Щодо вітчизняної історіографії, то це поняття в термінологічний історичний апарат було введено нещодавно й ще не встигло закріпитися в професійній корпорації істориків.

Список використаних джерел

1. Історія культур пам'яті / С.П. Стельмах // Енциклопедія історії України: в 10 т. – К., 2005. – Т. 3.
2. Лиакос А. От поэтики истории к истории как практике // Электронный журнал "Гефтер". [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gefter.ru/archive/9622>. – Назва з екрану.
3. Hobsbawm E.J. The Invention of Tradition. – Cambridge, 1983.
4. Климчук М. "Паст енд Презент": винахідники традицій / за ред. Е. Гобсбаума, Т. Рейнджера / пер. з англ. М.Климчук. – К., 2005.
5. Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности – М., 2004.
6. Гене Б. История и историческая культура Средневекового Запада / пер. с фр. Е.В.Баевской, Э.М.Береговской. – М., 2002.
7. Рюзен Й. Нові шляхи історичного мислення / пер. з нім. В. Кам'янець. – Львів, 2010.
8. Fowler P. The Past in Contemporary Society – London, 1992.
9. Kansteiner W. Finding meaning in memory: a methodological critique of collective memory studies // History and Theory. – 2002. – vol. 41.
10. Morris-Suzuki T. The Past within us: history, memory and media. – London, New York, 2005.
11. Rosenstone R. The historical film as real history // Film-Historia. – 1995. – vol. 5. – №1.
12. Woolf D. The social circulation of the past: English historical culture, 1500-1730. – Oxford, 2003.
13. Woolf D. A high road to the archives? rewriting the history of early modern English historical culture // Storia della Storiografia. – 1997. – № 32.
14. Heritage Education Funds Inc. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritageresp.com/>. – Назва з екрану.
15. История и память: историческая культура Европы до начала нового времени / под ред. Л.П.Репиной. – М., 2006.
16. Нуттunen Е.А. Музеи в системе формирования исторической культуры // Академический вестник Института образования взрослых Российской академии образования. – 2011. – №3 (26).
17. Тишков В.А. Новая историческая культура. – М., 2011.
18. Нагорна Л.П. Історична культура: концепт, інформаційний ресурс, рефлексивний потенціал. – К., 2014.
19. Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії. – К., 2012.
20. Репина Л.П. Историческая наука на рубеже XX-XXI вв.: социальные теории и историографическая практика. – М., 2011.